

**Fabiny Tibor (vál. és szerk.): A tipológiai szimbolizmus
Szöveggyűjtemény a bibliai és az irodalmi hermeneutika törté-
netéből**

Ikonológia és Műértelmezés 4. Szeged, 1988. 416 p.

Az *Ikonológia és Műértelmezés* sorozat 1986-ban jelentkezett első kötetével (*Az ikonológia elmélete 1-2.*), egy évvel később *A reneszánsz szimbolizmus* és *A hermeneutika elmélete 1-2.* látott napvilágot, s 1988-ban már a negyedik kiadvány kerülhetett az érdeklődők kezébe.

A *tipológiai szimbolizmus* az utóbbi évtizedekben az európai irodalomkritikában egyre népszerűbbé váló tipológiai megközelítés tartalmáról, módszeréről, helyes és helytelen használatáról ad alapos, átfogó áttekintést. A hermeneutikai módszer iránt érdeklődők nagy örömmel forgathatják a FABINY TIBOR – a téma avatott szakértője – által válogatott és szerkesztett szöveggyűjteményt. Úgy tűnik, napjainkban ismét felvirágzóban van e régóta használatos történeti-kritikai módszer. (Bizonyára huszadik század végi szellemi fejlődésünk, „léttáallapotunk” kelti életre a másfajta gondolkodásmódra s világgépre való igényt.) Ezért is érdekes e gyűjteményes kötet, mely az újabb tipológiai jelképek módosulását is nyomon követi a bibliai és az irodalmi hermeneutika történetében.

A kötet négy jól elkülönített fejezetre tagolódik. Az első egységben (*Források*) olyan bibliai, egyéb vallásos (prédikációk) és szépirodalmi művek részleteivel ismerkedhetünk meg, amelyek forrásanyagául szolgálnak az ezt követő tanulmányoknak.

A szöveggyűjtemény sokszínű, gazdag anyagot merít a huszadik századi angol, amerikai, német, francia szerzők cikkeivel a hermeneutika történetéből. A tanulmányok három nagy területen vizsgálják a tipológia megjelenését s a tipologikus megközelítés létjogosultságát; a bibliai egegézisben, a középkori művészetben és irodalomban, valamint a XVII. század irodalmában.

A korábban csupán a teológusok vagy művészettörténészek által használt terminológia napjainkban kezd tehát az irodalomtörténetbe is beszivárogni.

De „(...) mi is az a tipológia?” – teszi fel a kérdést FABINY TIBOR *Bevezetőjében*.

„A tipológia mindenekelőtt a bibliai hermeneutika történetében az írásmagyarázatnak (egegézisnek) az a módszere, amely – az Ó- és az Újtestamentum szoros kapcsolatát feltételezve – az egyes ószövetségi eseményekben, személyekben vagy dolgokban olyan »előképet«, »előrevetülést« vagy »árnyékot« lát, amelyek majd az Újszövetségben teljeseznek be; az egykori jelek, ígéretek és próféciák itt valósággá válnak, s így »betöltetnek« (5).

A tipológia tehát hermeneutikai-egegetikai módszer, de nem csak az. Tágabb értelemben olyan világkép, amely egy sajátos történelemszemléletet magában foglaló szimbolikus tudat kifejlődése. Ez a sajátos „történeti-szimbolikus tudat” számunkra idegen már, mert elfelejtettük a szimbólumok nyelvét.

„Kezdjük hát el újra megtanulni a tipológiai szimbolizmus elfelejtett nyelvét” (6) – buzdít minket FABINY TIBOR, aki a kötethez írt bevezetőjében valóban lelkiismeretesen, fokozatosan vezeti be az avatatlan olvasót e megközelítési mód terminusainak világába. „A tipológiai szimbolizmus speciálisan a Bibliára vagy a Bibliával kapcsolatos művé-

szetekre jellemző világgép, ahol a látásmód koherenciáját a történelmet és a szimbólumot egyaránt komolyan vevő bibliai időszemlélet határozza meg” (6).

A tipológiában a realizmus eleme érvényesül, s magában foglalja az idő dimenzióját is, egyfajta történelemszemléletet. A tipológia tehát nemcsak egy retorikai alakzat (ezáltal különül el az allegóriától és a metaforától), hanem gondolkodásmód is. A modern kor kauzális gondolkodásával szemben a tipológia jövőorientált, alapja a hit, a remény és a vízió.

A *Források* szemelvényei (több mint 40 oldal) gazdag anyagot szolgáltatnak a tipológiai értelmezéshez. A mai ember számára is élvezetes stílussal, világos okfejtéssel, szellemes érveléssel találkozunk AUGUSTINUSNAK *A Szentírás trópusairól* című részletében, melyben kifejti, miért hasznos a Szentírás trópusokban és alakzatokban mutatkozó homályossága.

JOHN DONNE *meditációjában* pedig első olvasásra meghökkentő, merész asszociációiban s dinamikus képáradatában gyönyörködhetünk.

Logikus, világos okfejtésű JONATHAN EDWARDS-nak *A megváltás művének történetéből* található részlete is, melyben azt a tantételét igazolja, hogy „A megváltás művében Isten a Bűnbeeséstől a világ végezetéig szakadatlanul munkálkodik.” *Az isteni dolgok képei vagy árnyékai* című munkájában pedig szuggesztív erejű analogikus képekkel teszi szemléletessé az isteni gondviselés tervének megvalósulását.

A szöveggyűjtemény *Források* utáni három fejezetegysége (*Tipológia és a bibliai egzegézis; Tipológia és a középkor: művészet és irodalom; Tipológia és a 17. századi irodalom*) terjedelemben egyformán hangsúlyosan szerepelnek a kötetben (kb. 100-100 oldal), valamennyi forrásmunkákkal és jegyzetekkel kiegészítve.

A *Tipológia és a bibliai egzegézis* címmel jelölt fejezet tanulmányai az R. A. MARKUS által megfogalmazott problémakörhöz kapcsolódnak. MARKUS *A Szentírás tipológiai megközelítésének előfeltételezései* című írását a következő gondolattal indítja: „A Biblia tanulmányozásának az a módja, amely nagyjából az utóbbi húsz év során a »tipológiai« jelzővel vált önállóvá, lényegében egyidős magával a kereszténységgel” (...) mégis (...) „újra meg újra teológusok csataterévé válik (...)”. – „Az ellenkezés és zavar jórészt a »tipológiai«, »allegorikus«, »figuratív«, »lelki« és más hasonló kifejezések a bibliai egzegézisben használatos kétértelműségének köszönhető” (169).

Az allegória és a „tényleges történelmi beteljesülés felismerésén alapuló tipológia” elkülönítésére törekszik G. W. H. LAMPE is. HENRI DE LUBAC szerint a napjainkban tapasztalt terminológiai zűrzavarnak „(...) végeredményben az a gyökere, hogy azoknak a szavaknak, amelyeket mi használunk, ma nem ugyanaz az értelmük, mint régen. Ez (...) legfőképpen az allegória szóra érvényes” (115).

ROBERT C. DENTAN is a terminológia használatának bizonytalanságából fakadó jelenségekre hívja fel a figyelmünket *A tipológia helyes és helytelen használata* című tanulmányában: „Az, hogy amerikai és külföldi tudósok nem merik a tipológiát a bibliai szövegmagyarázat szabályszerű módjának tekinteni, egyrészt annak az eredménye, hogy a tipológiát gyakran összekeverik az allegóriával, másrészt annak, hogy következképpen úgy érzik, a tipológiai módszer elfogadása utat nyitna az allegorikus magyarázat határtalan szubjektivitása előtt” (179).

„Hol húzható meg a határ a hiteles tipológiai (vagy lelki értelemben vett) szövegmagyarázat és az indokolatlan képzettársítás között?” – teszi fel a kérdést MARKUS is.

Valamennyi szerző törekszik tehát az alapfogalmak tisztázására, a hangsúlyok azonban el-eltolódnak a konkrét vizsgálódások során. RUDOLF BULTMANN például az ismétlődés gondolatából eredezteti a tipológiát, GERHARD VON RAD pedig azt állítja, hogy „A tipológia alapvető eszméi nem annyira az »ismétlés«-ben, mint inkább a »megfelelés«-ben keresendők” (151).

JAN DANIELOU *A szimbolizmus problémája* című tanulmányában szimbólumok természetét és objektív jelentését vizsgálva igazolja, hogy a bibliai vallásban egyfajta új dimenzió jelenik meg a szimbólum számára. „Az új szimbolizmus, a Bibliáé – mondja DANIELOU –, melynek lényegi jellemzője, hogy *történeti szimbolizmus*; vagyis nem más, mint a szent történet különböző pillanatai közötti megfeleltetés. Ezt a szimbolizmust a tipológia névvel jelöljük (...)” (107).

Milyen szerepe, funkciója van tehát a tipológiának mint hermeneutikai módszernek napjaink bibliai egzegézisében?

„A tipológiai egzegézés, amennyiben fegyelmezett teológiai tevékenység, nem más mint a Biblia-kutatás bevett módszereinek kibővítése, s mint ilyen mindig – legalábbis bizonyos mértékben – az Újszövetséggel kapcsolatos egzegetikai munkálatok részét képezte. Feltételezi a szöveg szó szerinti jelentése, valamint irodalmi és történelmi háttére (...) iránti lelkiismeretes gondosságot és figyelmet” (172) – adja meg a választ R. A. MARKUS a szöveg alapos tanulmányozására téve a hangsúlyt. ROBERT C. DENTAN is hasonló gondolatokat jelezve elővigyázatosságra és mértéktartásra int, mert a túlzottan a tipológiára összpontosító módszer gyakran a fantázia világába, intellektuális délirábokhoz vezet híveit. A valódi tipológia lényegi eleme a minta magasabb szinten történő beteljesítése” – állapítja meg DENTAN.

A szöveggyűjtemény harmadik fejezetében olvasható tanulmányok a középkori művészet és irodalom tipológiai megközelítésére vállalkoznak. E terület a téma iránt érdeklődő kutatók számára még sok „feltérképezendő tájat” rejt, hiszen ahogy PETER BLOCH írja: „Eddig még senki sem mutatta be a tipológikus művészetet a maga teljességében. Fejlődésének hittörténeti háttérét sem vizsgálták még nagyobb tanulmányok” (190). A szerző *A tipológikus művészet* című cikkében a művészettörténeti anyag összefoglaló áttekintését adja. BLOCH meghatározása szerint: „A tipológikus művészet fogalma olyan, a két testamentumon alapuló üdvtörténetet feltételez, amelynek értelmében az Ótestamentum az Újtestamentum hírnöke, az Újtestamentum pedig az Ótestamentum beteljesedése” (189).

A keresztény művészetnek már a legkorábbi megnyilvánulásaiban is megtalálhatók az ótestamentumi témák, Konstantinus és Theodosianus korától kezdve pedig nagyszabású képciklusok keletkeztek mindkét testamentum alapján. A tipológiai képen gondolkodás tökélyre fejlesztése Verduni Nikolaus oltára 1181-ből (Klosterneuburg). 51 zománcozott táblát rendez három képsorba, „ante legem”, „sub lege” és „sub gratia” csoportosításban. Később a tipológia bevonult a vallásos irodalomba.

„A tipológikus művészetnek tehát lényegében három nagy csúcspontját állapíthatjuk meg a kora keresztény korban, a középkorban és a reneszánsz korában, melyek mindig más viszonyt mutatnak ótestamentumi prefigurációikkal szemben” (197) – összegzi áttekintését P. BLOCH. Megválaszolásra várnak még azok a kérdések is, hogy milyen irodalmi forrásokból táplálkozik a tipológikus művészet, s milyen hittörténeti fejlődés határozta meg alakulását.

A figuratív történelmi szemlélet mélyen hatott a középkori világi gondolkodás-módra is. A prédikációkat, a vallásos lírai és drámai költészetet s a templomi szobrászatot egyaránt áthatotta a figurálistudomány – állapítja meg ERICH AUERBACH.

A *Tipológiai szimbolizmus a középkor irodalmában* című tanulmányában Dante Istenei Színhátékának figuratív minta szerinti elrendezését bizonyítja. ELIZABETH SALTER a középkori költészet két műve (a Pearl és a Piers Plowman) alapján igazolja, hogy „A tizennegyedik századi angol költők ugyanolyan jól ismerték a figurális, tipológiai igazság alapvető szövegét, a Bibliát, mint Dante (...)” (220).

A középkori drámák értékelésének-befogadásának ellentmondásaira irányítja figyelmünket ARNOLD WILLIAMS. A szerző a biblikus drámákra alkalmazható tipológiai megközelítéshez ajánl néhány kritériumot a kritikusoknak, hogy meggyőződhesse a módszereik helyességéről. PATRICK J. COLLINS a ciklikus drámajátékok megbízhatóbb olvasásához ad irányelveket. „A Corpus Christi drámák jelentésének megfejlesztése a narratív elbeszélő művészet megértése a legjobb kód” (280) – állítja a szerző. D. W. ROBERTSONnál olvashatjuk, hogy a középkori misztériumjátékok legújabb kutatásai is egyre nagyobb érdeklődést mutatnak az úgynevezett „tipológia” iránt. A késő középkori Angliában a „típusok” jelentése általánosan ismert volt. A tipológia alkalmazása a színhátékok esetében azonban vitatható, ugyanis a képek „misztériuma” a „keresztény ember személyes megtérésére és életére” vonatkoztatható inkább. Ezt a jelentést pedig a „tropológia” terminussal határozhatjuk meg – állapítja meg a tanulmányíró.

A szöveggyűjtemény utolsó nagy fejezete a 17. századi irodalomban vizsgálja a tipológia jelenlétét. BARBARA KIEFER LEWALSKI véleménye szerint „(...) a 17. század elején a tipológiai szimbolizmus fontos irodalmi eszköz lett az egyén személyes lelki élete mélyreható és lélektani összetettségében való vizsgálatában (...)” (294). A szerző Donne és Traherne prózai meditációiban, a metafizikus költők lírájában és Milton műveiben keresi a választ arra a kérdésre, hogyan hatotta át és formálta a fent jelzett módszer ezeket az alkotásokat. „A tipológiai szimbolizmus természetesen nem művelt csodákat – zárja gondolatait a tanulmányíró – de a jelentések gazdag tárházát nyitotta meg, amelyet a tizenhetedik századi írók megtanultak új módon használni, s így az angol irodalom néhány legfigyelemreméltóbb, legösszetettebb és legerőteljesebb költői és prózai alkotását teremtették meg” (319).

Milton monumentális műve kimeríthetetlenül gazdag lelőhelye a tipológiai jelképeknek. A kötetben három tanulmány foglalkozik e témával. WILLIAM G. MADSEN azt bizonyítja, hogy az *Elveszett Paradicsom* szimbolizmusa nem platonikus, hanem tipológiai. BARBARA KIEFER LEWALSKI a szerkezet és a látás szimbolizmusát értelmezi Mihály próféciájában, NORTHROP FRYE pedig a *Visszanyert Paradicsom* tipológiáját tekinti át, a sátáni kísértések legyőzésének útját, Krisztus testi-lelki megtisztulásának folyamatát.

Végezetül a kötet zárótanulmányában Roger Williams és Cotton vitáját helyezi új megvilágításba SACVAN BERCOVITCH. A neves amerikanista írása „előrevetíti” az amerikai irodalomban rejlő további tipológiai szimbolizmus lehetőségeit.

A tipológia mint hermeneutikai módszer és mint művészi eszköz a 18. század után meglehetősen háttérbe szorul, de végleg sohasem tűnik el. S talán most érkezett el ismét az idő – e kötet megjelenése ezt alátámasztani látszik –, hogy megtanuljunk újra a szimbólumok elfelejtett nyelvét. Tartalmas, gazdag anyaggal szolgál ehhez az ismeretszerzéshez a FABINY TIBOR szerkesztette szöveggyűjtemény. A kötet végén megtekinthető *Illusztrációk* pedig vizuálisan is feltárják a tipológiai szimbolizmus világát.

Nagy Éva